

Elena Despina Naghi

A városnegyed és a története

A Mindenapi élet urbánus lakásban. Bukarest 1980–2000 között kutatás két kérdést követ: részben a tömbházi élet megélését vizsgálja, részben pedig arra kíváncsi, hogy a szájhagyomány hogyan jeleníti meg ezt az életformát. A kutatás a mindennapi élet aspektusaira összpontosít. A személyes történetek világát fedi le, amelyek átmenetet képeznek az orális történelem, a „szubjektív”, „alternatív” történelem¹, valamint az élettörténet között, amely utóbbi az „egy egyén egész életének szubjektív esszenciájáról szóló információkból” szerveződik (Atkinson 2006: 10). A jelen tanulmány az egyéni és a kollektív emlékezetet ragadja meg az urbánus közösség kontextusában, a mindennapi élet elemeinek megváltozását a kommunizmus és a posztkommunizmus közötti átmenet korában, a tömbházlakók privát és nyilvános szférában alkalmazott specifikus gyakorlatait.

A vizsgált korszak az 1980 és 2000 közötti periódus, azaz a kommunista éra utolsó, a posztkommunizmus első évtizede. A terepet egy jól körülhatárolt zóna (mikroközösség) alkotja, 4–6 tömbházból áll Bukarest egyik központi, *jó, központi, szelekt*² negyedében, a Calea Dorobanților, a Șoseaua Ștefan cel Mare és a Calea Floreasca határán.

A narratívumok ennek a mintegy harminc évvel ezelőtt létrejött kisközösségnek a lakóitól származnak. A tömbházak az 1970-es években épültek, munkások és értelmiségiek egyaránt kerülhettek ide. Hosszútávon a szomszédi viszonyok összekapcsolódtak a kollegiális (iskola, munkahelyi) és baráti viszonyokkal. Érdeklődési körünkben nem zártuk ki azokat sem, akik az említett időszakban a kutatott mikronegyedben laktak, de akik onnan később elköltöztek. A mintavételben mindkét nemhez tartozó

¹ „Az úgynevezett »orális történelem« nem más, mint ellenőrizhetetlenül sok változata a hivatalos történelemnek.” (Știucă 2006: 34)

² Az olvasás megkönnyítése végett az adatközlői véleményeket és nyilatkozatokat kurzívval jelezzük.

személyek találhatók, 30 éven felüliek, akiknek tapasztalatuk van az 1980–2000 közötti tömbházléttel kapcsolatban. Teljesen nem zárkoztunk el a fiatalabb személyek kikérdezésétől sem, minthogy a megkérdezettek ezen része igazolhatja vagy cáfolhatja meg a kollektív emlékezet fennmaradását. Ezzel az eljárással ellenőrizni lehet azt a módot, ahogyan az idősek mentalitása továbbél az 1989 után született fiatalok történeteiben. Az 1989-es év a mindennapi életben szakadást okozott, változásokat indított el. Ezek a reprezentációk „az ismeretek, a hiedelmek és az attitűdök rendszerei, amelyek a közösség tagjaiból sugároznak ki és amelyek sajátos társadalmi-gazdasági, kulturális, vallásos vagy politikai gyakorlatokat tesznek láthatóvá, igazolnak, írnak le vagy generálnak” (Ferréol–Jacquois 2005: 575), nagyrészt sztereotípiákon alapulnak (Ferréol–Jacquois 2005: 628), amelyeket a generációk egymásnak átadnak.

A kutatás során a láncnarratívumok szintagmát használok, minthogy a hosszú ideje ugyanazon kisközösségben élők történetei egy egészé forrnak össze, ezt bizonyos eseményekről és emberekről szóló narratív magok kapcsolják össze. Habár az egyes adatközlők egy-egy történetet vagy különösen szeretnek vagy elutasítanak, a történetlánc rekonstruálja a közösség születését és életét, s mindegyik közlés beleilleszkedik ebbe a jól összeforrott narratív rendszerbe. Az interjúk és kérdőívek segítségével elvégzett kutatásban nyomon követhető az, hogy a történetek bizonyos tényezők szerint elkülönülnek egymástól. Különválaszthatók a férfiak és a nők történetei; életkor szerint különválnak a gyermekek, a felnőttek és az öregek történetei; társadalmi kategóriák szerint elkülönülnek a (részben rurális eredetű) munkásosztály és az értelmiségiek történetei; a közösségben elfoglalt pozíció szerint a narrátorok két csoportja válik külön: a presztízzsel rendelkező személyek, akik fokozottabban vesznek részt a közösség életében és akiket a közösség nagyobb része számontart, valamint a városnegyed „névtelenjei”, a diszkrét, a társadalmi életből visszahúzódó személyek.

A történetek csoportosításának másik szempontját a témák képezik. A beszélgetésekben és az interjúkban leggyakrabban előforduló témák a következők: az élettér sajátosságai, a személyek emlékezete, a mindennapi cselekvések és a közösséghez való tartozás vállalása.

Az élettér sajátosságainak sztereotípiái egy jól körülhatárolható lokális identitás vállalásához kötődnek. Néhány példa az interjúkból és a kérdőívek anyagából: *központi zóna; zéró-zóna; drága városnegyed; szelekt városnegyed; zöld zóna; dorobanți-i agyafúrtak [șmecheri]; a Dorobanți negyedben*

találkozni lehet sztárokkal, alvilágiakkal, közéleti személyiségekkel. Kerestek és a sznobok által látogatott élettér: *a híres dorobanți-i kávézóknban luxuskocsis lányok és fiúk; luxuslakosztályok villákban és újonnan épült tömbházak; elnöki övezet stb.* Ezek a sztereotípiák óhatatlanul elvezetnek egy közösségi identitás konstruálásához, amelyet átítat a kiválasztottságtudat és a büszkeség, s amellyel a kutatott negyed lakói azonosulnak.

Azonban álljunk meg a legutolsó reprezentációnál. A mikronegyed valóban a Primăverii utca szomszédságában található, ahol Nicolae Ceaușescu államelnök lakosztálya volt³, ezért a negyedet valóban elnöki övezetnek tekinthetjük 1989-ig. Ezután viszont az államfők hivatalos lakosztályát a Cotroceni-i palotába költöztették. Érdemes megemlíteni, hogy az egyik adatközlő szerint az 1980-as években, azokon a napokon, amikor a Nicolae Ceaușescu számára kijelölt útirány a Calea Dorobanților-on vezetett át, a Szekuritáté egyik alkalmazottja átvizsgálta a tömbház teraszait az államelnök biztonsága végett. A Ceaușescut őrző szekuristák, a jól ismert „kékszemű fiúk” jelenléte más vallomásokban is feltűnik (Anghelescu–Hodoiu–Manolache 2003: 289–290). *A Dorobanților-on álltak a fiúk, azaz a megfigyelők [filatorii], a szekuritáté közkatonái, civilbe öltözve. Kosztümbe voltak öltözve, amely folyt le róluk, vigyázták Ceaușescu útját. [1989] december 22-én 12 órakor a fiúk eltűntek.*

Az adatközlői diskurzus szerveződésében különválnak a személyes emlékek. E tekintetben a narratívumokban egymásra épül az orális történelem és az élettörténet. A mikroközösség több tagjának történetében megjelenített események, élmények egybeesnek. Például a húsz évvel ezelőtti gyermekek történetei a játékra, az iskolára és az iskolatársakra, a szomszédban lakó barátokra, az egykori játszóterekre (*játék a tömbház előtt, játék a lépcsőházban, a tömbház előtt klikk*), a barátságatlanabb szomszédok ugratására stb. összpontosítanak. A kulccsal a nyakában felnőtt generáció őrzi emlékezetében az élelmiszerboltok előtti sorbanállást, ezt azonban a szocializálódás és az együttélés módjaként, szórakoztató jelleggel jeleníti meg. Többen kitérnek a televízióprogramok⁴ hiányára,

³ Ez az aspektus gyakran visszatér a gyűjtött szövegekben: *Ceaușescu naponta végigment a Calea Dorobanților-on; amikor Ceaușescu elhaladt, megállt a forgalom.*

⁴ 1990 előtt Romániában egyetlen tévécsatorna működött, a TVR, amelynek a napi programja az utolsó időszakban két órára zsugorodott, mindössze a vasárnapi program volt ennél hosszabb.

a rajzfilmek sugárzására. Noël Jouenne állapítja meg a közös lakásokról írott tanulmányában: „Legjobban a gyermekek uralják a közösség nyilvános és privát tereit. Átkutatják a zugokat, bújócskát és tolvaj-zsandárt játszanak. A játék által megismerik az összes eldugott helyet” (Jouenne 2007: 64).

Az asszonyok az éjszaka, a pislogó aragázláng fölött készített töltőkáposztáról beszélnek. *Egy időben éjszaka főztem. Nappal nem volt gáz.* Vagy az élelmiszer fejadag egy hónapra való elosztásáról, az élelmiszerral folytatott „cserekereskedelemről” beszélnek. *Örömmel odaadtam a cukrot és az olajat, amit nem fogyasztottam el, cserébe túrót és tojást kértem.*

A férfiak szívesebben emlékeznek meg azokról az antennákról, amelyekkel a futballmérkőzéseket vagy az amerikai filmeket nézték a Dunán túli bolgár szomszédok tévéadóján, a parkolóhelyek jelenlegi hiányáról, valamint a kommunizmus kori közlekedési tilalmakról (*a páros vagy páratlan rendszámú kocsik vasárnapi alternatív közlekedése*).

A közlésekben gyakran fordulnak elő a mindennapi élet olyan eseményei, mint a mosás (*a meleg és a hideg víz hiánya*), az étkezés (*például az ünnepi asztalterítéshez szükséges élelmek beszerzésében alkalmazott leleményességek*), az alvás (*a hálóhelyek szétoztása a családban a családtagok között*) stb.⁵ Az egyik személy elevenítette fel azt, hogy gyermekkorában szülei egy kád melegvizet gyűjtöttek, amiben ő és testvére rendre fürödtek meg. *Kevés volt a melegvíz, szánkózásból jöttünk a testvéremmel, mindketten abban fürödtünk meg... Csúnya emlék, illetve nem is annyira csúnya, inkább fura, olyan... amire nem szívesen emlékezel... A meleg vizet rövid ideig szolgáltatták, ezért a szűkös idő nem tette lehetővé, hogy mindketten tiszta vízben mosakodjanak. Napközben a hideg víz is hiányzott, különösen a kommunizmus utolsó éveiben, s emiatt a lakásokban különböző edényekben tárolták a vizet (üvegek, vedrek, bödönök, fürdőkád) különböző célokra (ivás, főzés, mosás, öblítés stb.). A kommunista időszakban a mindennapok része volt a sorbanállás. Elsősorban az élelmiszereket lehetett nehezen beszerezni, hosszas várakozással. *Amikor volt narancs vagy Coca-Cola a boltban, óriási sorok formálódtak.* A férfiak és nők, gyermekek, fiatalok és öregek, mindenki állta a sort különböző*

⁵ A kommunizmus korabeli életkörülményekről a szakirodalom több leírással rendelkezik. Pl. Dragomir 2008, Liiceanu 2004, Neculau 2004.

élelmiszerek megvásárlásáért. A kollektív emlékezetben megmaradtak az olyan kifejezések mint *húst/túrót/csokoládét* stb. *adnak/hoztak/tettek be. Nehezen hiszem el, hogy ezeket valóban megéltük, hogy ez valóság volt, hogy lássad az üres kirakatokat, hogy az élelmiszerbolt csupán konzervvel volt tele.* Sokak számára a hiányzó termékekért való sorbanállás is a csoport tagjaival való szocializálódás alkalma volt.

A lakóhelyről beszélve szembetűnő a hálókörhelyek elosztására vonatkozó történetek csoportja. A kutatott negyedben a szülők és két gyermek által használt kétszobás lakások találhatók. Ilyen körülmények között óhatatlanul szükségessé vált az ebédlő hálószoba-funkcióval való felruházása, a lenyitható ágy vagy kanapé az éjszaka hálószobaként használt nappali szoba nélkülözhetetlen bútordarabja volt. A különböző nemű gyermekek esetében, s különösen ha a gyermekek egy bizonyos életkoron túl voltak, a hálókörhelyek elosztása a *lányok a lányokkal, fiúk a fiúkkal* elv alapján történt, azaz az ágyat (hálószobát) az anya a lányával, az apa a fiúval osztotta meg.⁶

A közösség életében való részvételen egyes személyeknek a közvélemény formálására való hajlandóságát értjük, a tömbházban, a lépcsőházban, a folyósón. Azok a személyek, akik jobban implikálódtak a közösségi életbe, nagyobb hajlandóságot mutattak a tömbházgyűléseken való részvételre, a szomszédokkal való konfliktusra, a pihenő időt megzavaró gyermekek fegyelmezésére. *A szomszédasszony az első emeletről átkozott, forró vizet öntött... forró vagy hideg vizet... állandóan panaszkodott, hogy zajongunk. Ez volt! Ők szólták meg a lakásuk beosztását módosító szomszédokat (falak lebontása), vagy más szabálysértőket (a zöld övezet önkényes elfoglalása).*

A rögzített narratívumok alapján rekonstruálni lehet a negyed történelmét. 1. A negyed létrejötte és fejlődése a kommunista korszaktól napjainkig, a lakók (szomszédok) lakóközösséggé való formálódása, a közelben található intézmények (kórház, iskola, templom, stb.). 2. A közösség életéhez vagy a magánélethez kapcsolódó események, történések, családi események (keresztelő, lakodalom, válás, haláleset), közősen megült kalendáris ünnepek stb. 3. Az intim/privát illetve közös/

⁶ A moszkvai közös lakosztályok hasonló elosztását mutatja be Katerina Azarova. Egyazon lakásban a lakók dinamikus megoszlása figyelhető meg: „A szobákat többfelé tagolják, házasságkötés, válás, szülés esetén a lakókat újracsoportosítják.” (Azarova 2007: 265)

nyilvános tér elosztása⁷, a tér újraszervezése és újrendezése (az utóbbi időben az interfon használata nagymértékben elhatárolja a privát és a publikus teret, s napjainkban nagyobb szerepet kapott a családba való visszavonulás). [...]

Míthogy várható volt, hogy a személyes történetekben feltűnnek a mindennapi gyakorlatokra vonatkozó motívumok, nem meglepő, hogy a tömbház életéről szóló diskurzus bővelkedik a hidegről, az éhezéstről és a félelelről szóló sztereotípiákban.⁸ Ezek az élet minőségének és az élet-színvonal koordinátái. Ebben a kontextusban a hideg az egyéb szolgáltatások hiányát nevezi meg (fűtés, víz, gáz, áram). Az adatközlők a mindennapi étellel kapcsolatosan a következő részleteket őrizték meg emlékezetükben: *hideg, szegénység, hiány, az áramszolgáltatás megszakítása, gyertyafaggyú⁹ a könyveken és az iskolatáskán, sötétség, sorok a bevásárlásnál stb.*

Másodsorban a forradalom utáni időszakban más napi gondok jelentek meg, mint a számlák kifizetésének egyre általánosabbá váló nehézsége (*a helyzet javult, de a fogyasztás ára sokkal nagyobb; a hátralékosok számláján megjelenő egyre nagyobb összegek*). A napi megélhetés ára, a munkanélküliség szintjének növekedése, a lakáshiány (az ezzel járó lakásbérlés és bankkölcson) befolyásolják az adatközlők mindennapi életét.

Harmadszor, de nem utolsósorban, az adatközlői vallomásokban a kommunizmus utáni korszakban azonosítani lehet az elidegenedés, a szomszédok közötti viszonyok lehülésének témáját. (*A szomszédok már nem olyan barátságosak, mint 1989 előtt voltak. 1989 előtt közösség voltunk, most már nem vagyunk az.*) Az új szomszédok már nem illeszkednek be olyan könnyen, mint korábban tették. (*A régi szomszédokkal megmaradt a kapcsolat, az új szomszédokkal nem alakítanak ki kapcsolatot. A családok nem tudják, hogy kivel laknak egy tömbházban.*) Amennyiben az urbánus világot az anonimitás terének tekintjük, a kollektív lakótömbökből álló városnegyed mikroközösségei hosszú távon az egyén anonim voltának fokát csökkentik, közösségbe integrálják. Amint

⁷ A még befejezetlen kutatás határozottan jelzi, hogy a közelmúltban, a kommunista korszak óta megnőtt az intimitásra és a birtoklásra való igény.

⁸ Naghi 2010.

⁹ Áramszünet esetén gyermekek gyertya vagy elemlámpa fényénél tanultak és írták a házi feladataikat.

várható volt, együttélők, a szomszédok megtalálják az együttléti alkalmaikat (lakodalom, születés, ki- és beköltözés).

Az eddigi kutatásból levonható lehetséges következtetések a következők: 1. a privát élet történetei népszerűbbek a tágabb (történelmi, társadalmi, politikai) kontextust érvényesítő történeteknél; 2. a történetek egy szűk társadalmi körben (család, szomszédok, barátok) szájhagyomány útján terjednek; 3. a mindennapokról szóló diskurzust áthatják a sztereotípiák; 4. a történetek alárendelődnek az emlékezetet gyengítő és aktivizáló tényezőknak; megfigyelhető mind a felejtés tendenciája, mind az információ felidézésének és átadásának igénye. A mikro-negyed történeteinek koherenciáját az állandó ismétlésük és a közöttük levő kapcsolatok biztosítják. Az egyes helyzetek, események és személyek emlékének felidézése nem csupán individuális, hanem kollektív szinten is megtörténhet. Emiatt, egyrészt, ez a hagyomány megőrzi autentikus voltát, másrészt, terjedése és elhírhetsége révén hozzájárul egy orális lokális történelem létrejöttéhez.

Keszeg Vilmos fordítása

Szakirodalom

- ANGHELESCU, Șerban – HODOIU, Ioana – MANOLACHE, Cosmin et alii
2003 *LXXX Mărturii orale. Anii '80 și bucureștenii*. Editura Paideia,
București
- ATKINSON, Robert
2006 *Povestea vieții. Interviuul*. Editura Polirom, Iași
- AZAROVA, Katerina
2007 *L'appartement communautaire. L'histoire cachée du logement soviétique*. Editions du Sextant, Paris
- DRAGOMIR, Corneliu
2008 *Viața cotidiană în comunism. Biografii sociale. Studiu de caz: Drobeta Turnu-Severin. Sociologie Românească VI. 1*. Editura Polirom, Iași, 90–104.
- FERRÉOL, Gilles – JACQUOIS, Guy (coord.)
2005 *Dicționarul alterității și al relațiilor interculturale*, Editura Polirom, Iași

JOUENNE, Noël

2007 *Dans l'ombre du Corbusier. Ethnologie d'un habitat collectif ordinaire*. L'Harmattan, Paris

LIICEANU, Aurora

2004 Cotidianul comunist. In: NECULAU, Adrian (coord.): *Viața cotidiană în comunism*. Editura Polirom, Iași, 70–77.

NAGHI, Elena Despina

2010 Istoria orală a comunismului față în față cu generația postcomunistă.
In: ANGHELESCU, Mircea – CONSTANTINESCU, Nicolae (coord.): *Studii culturale și literare românești*. I. Editura Universității din București, București, 110–119.

NECULAU, Adrian

2004 Context social și practici sociale – o rememorare. In: Uő (coord.): *Viața cotidiană în comunism*. Editura Polirom, Iași, 87–109.

ȘTIUCĂ, Narcisa

2006 Istoria orală – Note polemice. *Anuarul IEF „C. Brăiloiu”*, tom XVII, București, 29–34.

